

A Comparative Study of the Concept of Justice in Nahj al-Balagha and the International Human Rights System

(Research Article)

Meisam Norouzi^{1*} , Mehdi Eskandari Khoshguo²

Submission Date: 5 November 2023

Revision Date: 16 January 2024

Acceptance Date: 9 February 2024

(Page 1-23)

Abstract

Today, the concept of justice is regarded as a key principle in human societies. Justice, as it exists in many religious and philosophical literatures, has been also mentioned in various texts. One of the most important texts related to the concept of justice is Nahj al-Balagha. Nahj al-Balagha, as a great historical and literary work, has played a significant role in the emergence and development of the concept of justice in the Islamic culture. On the other hand, from the perspective of human rights, the concept of justice is emphasized as the main principle for maintaining human rights and distributing resources and opportunities in society. The notion of human rights seeks to provide guarantees for preserving the dignity and rights of individuals and society in general, and social justice is also a part of this effort. This research, as a descriptive-analytical and comparative study, is an attempt to answer the question “What are the similarities and differences between the concept of justice in Nahj al-Balagha and human rights?” Nahj al-Balagha and human rights emphasize the importance of human dignity, equality, social justice and fair distribution of wealth. Justice in human rights is mostly based on philosophy and natural rights, while justice in Nahj al-Balagha is rooted in religion and Sharia. Justice in Nahj al-Balagha has wider dimensions including moral, social, economic.

Keywords: Human rights, Islam, Justice, Justice and fairness, Nahj al-Balagha.

1. Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran

2. Ph.D. Student of Public International Law, Islamic Azad University, Hamadan Branch, Hamadan, Iran

*: Corresponding Author:

Email: m.norouzi@basu.ac.ir

How to cite this article: Norouzi, M., & Eskandari Khoshguo, M., (2024). A Comparative Study of the Concept of Justice in Nahj al-Balagha and the International Human Rights System, *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 11(44), 1-23. <https://doi.org/10.22084/nahj.2024.28503.2985>

Extended Abstract

1. Introduction

Addressing Malik Ashtar, Hazrat Ali (AS) said: "The uprightness of justice in the land" means that justice must be institutionalized in the lands. In wisdom 437 of Nahj al-Balagha, it is stated that: "Al-Adl yaza' al-amur mawada'ha" meaning that justice places matters in their place, that is, in a place beyond the accidental and excessive historical situation. In sermon 15 of Nahj al-Balagha, it is stated: "Fi al-Adl sa'ah wal man dhaq ala al-Adl faljur ala aziq," which means that justice is a wide area; if justice is narrow for someone, oppression will be harder and narrower for him. Justice creates breadth and openness and stability and permanence. Law was created for the purpose of regulating relations and giving order to human society. From the perspective of law, the most basic definition of justice is as follows: "Justice is granting the right to the rightful owner." The expression "Justice is putting everything in its place" is very close to the legal definition. Justice is a concept that mankind has known and strived to establish since the beginning of its civilization. International human rights represent the ideal of justice in a society in which every human being can enjoy a free life, accompanied by peace, tranquillity, security and prosperity. Justice is the essence that every legal system, including international human rights, seeks. International human rights is the only system with a global face due to its nature, and the sovereignty of states cannot create a significant obstacle to its influence. However, local customs, traditions, religions and ethics maintain a margin for the rules of domestic law. The important drawbacks of the ideal of justice, as the main leaven of international human rights, are the ambiguity in its definition and distinction. However, differences and ambiguities should not prevent efforts to find a suitable definition for it. The main concern of the present study is to compare the concept of justice in Nahj al-Balagha and international human rights. The present research examines the concept of justice in two different fields, namely Islamic and Western, and identifies the differences by making a comparison between them.

2. Theoretical Framework

In today's world, the concept of justice is one of the fundamental and vital issues in the field of law and philosophy. This concept is defined and examined differently in the Islamic and Western traditions. In Nahj al-Balagha, Imam Ali (AS) refers to justice as the most fundamental and important principle in government and emphasizes the necessity of observing justice in all aspects of life. In the Islamic tradition, Nahj al-

Balagha, as one of the main sources in the field of Islamic philosophy and ethics, provides a complete definition of justice and defines it as the most fundamental principle in ethics and government. On the other hand, international human rights also defines the concept of justice as a fundamental human right, and this concept is observed in the Universal Declaration of Human Rights and other relevant documents. Given the cultural, historical, and philosophical differences between Islam and the West, it is expected that the concept of justice in Nahj al-Balagha and international human rights be different. For example, in Nahj al-Balagha, justice is defined as a concept related to religion, ethics, and Islamic government, while in international human rights, it is defined as fundamental human rights and civil and political rights. Considering the principles of justice in human societies and its impact on the structure of governments, a comparative study of these two areas includes evaluating, comparing and examining their differences.

3. Research Method

This research was conducted using a descriptive-analytical method. Data was collected by documentary (library) method.

4. Conclusion

A comparison of the concept of justice in Nahj al-Balagha and international human rights law revealed that while both originate from common moral and legal values and principles, such as equality, justice, and the preservation of human dignity, the focus and interpretation of the concept of justice can be different in each of these two topics. In Nahj al-Balagha, justice is emphasized from the perspective of Imam Ali (AS) as the principle for preserving human dignity and the fair distribution of benefits and opportunities in society. Justice from the perspective of Nahj al-Balagha includes concepts such as balance of interests, equal interaction with individuals and groups, respect for individual rights, and elimination of deprivation. On the other hand, in international human rights, justice is defined from a legal perspective, and progress in international human rights is emphasized through the observance of fundamental rights, ensuring balance and equality in access to resources, opportunities, and non-discriminatory treatment of laws. Although there are approaches to the concept of justice in Nahj al-Balagha and international humanitarian law, different legal powers and objectives are seen in each of these traditions. Nahj al-Balagha focuses more on the spiritual and moral cultivation of the individual and the rulers, while international humanitarian law emphasizes

the achievement of independence, fundamental rights, and the guarantee of individual rights and freedom. However, both of these concepts attempt to apply the principles of justice in society and promote equality, balance, respect for human rights, and dignity, each in its own way and approach. On the one hand, Nahj al-Balagha gives justice an individual and spiritual value and focuses more on the spiritual and moral development of individuals, as well as the difference between right and wrong, good and evil. In Nahj al-Balagha, justice is emphasized as a personal duty and value. On the other hand, international human rights define justice as a political and legal principle and emphasize respect for individual rights, equality, non-discrimination, free and fair access to opportunities and resources, and protection of human dignity. From the perspective of international human rights, social justice should emphasize injustices and inequalities in society and target a combination of economic and social differences.

References [in Persian]

- *Holy Qran.*
- *Nahj al-Balagha.*
- Adibi, A. (2013). A view on the concepts of justice and justice-orientedness from the perspective of the principles of international law in theory and practice. *Journal of Legal Studies*, 12(24), 71-124.
- Eslami, I. (2001). A study of human rights in Zoroastrianism and Islam. *Journal of Islamic Humanities*, 8(15), 125-144.
- Smith, D. (2002). Quality of life: human welfare and social justice. Translated by Hossein Hatami-nejad and Hekmat Shahabadi. *Journal of Political-Economic Information*, 185 and 186, 160-173.
- Hosseini, S. M., Torabi, M., Razavi, S. M., & Habibi Savadkouhi, S. (2001). A comparative study of the position of vulnerable groups from the perspective of the Alawi government with human rights and the international community. *Alavi Research Journal*, 12(24), 31-67.
- Jafari, S. A. (2022). Principles Governing Battles in Armed Conflicts from the Perspective of Nahjul-Balagha, *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha*, 10(39), 1-30.
- Jahanipour, Y. (2009). Social Justice in the Words and Behaviour of the Believers (AS). *Propagandist Magazine*, No. 119, 9-30.
- Delshad Tehrani, M. (1998). *The State of the Sun: Political Thought and the Governmental Behaviour of Ali (AS)*. 1st Edition. Tehran: Khaneh Andisheh Jawan.
- Delshad Tehrani, M. (2011). *Arbab Amanat: Administrative Ethics in Nahj al-Balagha*. 13th Edition. Tehran: Darya Publications.
- Rafiei Hamaneh, A., & Jafari, M. H. (2015). *Justice and Equality in the Rights of Men and Women*. Second National Conference on Justice, Ethics, Jurisprudence and Law, Meybod.

- Alam, A. R. (1997). *History of Western Political Philosophy*. Tehran: Political and International Studies Office.
- Azizi, S. (2006). *Support for Minorities in International Law*. First Edition. Hamedan: Noor Alam Publications.
- Azizi, S., & Karami, M. (2002). Analysis of the Necessity of Supporting Minorities in Minority Schools in Albania: With References to Islamic Perspectives and Nahjul-Balagha, *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 11(43), 81-106.
- Ghorbannia, N. (2001). Justice and Human Rights. *Quarterly Journal of Reflection of Thought*, (24), 80-81.
- ----- (2007). Justice and Human Rights. *Private Law Studies*, 37(3), 323-331.
- Karimi Parviz, M., Shirkhani, A., & Mohseni Mastaqin, A. (2001). Comparative Study of Human Rights in the Doctrines of Conservatism and Traditionalism, *Islamic Human Rights Studies Quarterly*, 11(2), 51-74.
- Larijani, S., & Karimi, A. (1401). A Study of Jonathan Wolfe's "Theory of Positive Discrimination" in Criticism of Feminism and Its Relationship with Human Rights. *Islamic Human Rights Studies Quarterly*, 11(2), 29-50.
- Lotfi, H. (2019). Conceptual Analysis and Study of the Role of Peripheral Areas in Sustainable Political and Spatial Organization of Iranian Cities; A Case Study of Tehran Metropolis. *Quarterly Journal of Urban Structure and Function Studies*, 7(23), 173-192.
- Machiavelli, N. (2005). *Shahriar*. Translated by Mahmoud Mahmoud. 2nd Edition, Tehran: Attar Publications.
- Movahed, M. A. (2002). *In the Air of Right and Justice: From Natural Rights to Human Rights*. 2nd Edition, Tehran: Karname.
- Mirsane, S. M. R., Mir Abbasi, S. B., Moradi, M., & Mousavi Mirkalai, T. (2013). Human Rights in the Discourse of the Mahdist Doctrine. *Quarterly Journal of Islamic Human Rights Studies*, 11(1), 33-55.
- Nateghi, M., Bagherzadeh, M. R. (2013). Justice and Human Rights. *Public Law Thoughts*, 11(1), 121-138.
- Norouzi, M., Zandi, R., & Eskandari Khoshgou, M. (2013). A Comparative Study of the Concept of Justice in Islam and Contemporary Human Rights Thought. *Quarterly Journal of Islamic Human Rights Studies*, 11(4), 101-124.

References [in English]

- Bhat, B. A. (2019). *Social Justice in Islam and Human Rights*. School of Education and Behavioral Sciences.
- Campbell, A. (2021). Social Justice and Sociological Theory. *Society*, vol. 58, 355-364.
- Chen, C. W., & Gorski, P. C. (2015). Burnout in social justice and human rights activists: Symptoms, causes and implications. *Journal of Human Rights Practice*. Vol. 7, No. 3, 366-390.
- Costelloe, D. (2017). *Legal Consequences of Peremptory Norms in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 14-18.

- Hovdestad, W.E. (2001). Seeking Justice: The Strategy of the National Social Action Program. *Journal of Social Distress and the Homeless*, vol. 10, 105-121.
- Linderfalk, U. (2020). *Understanding Jus Cogens in International Law and International Legal Discourse*. Cheltenham: Elgar International Law series, 1.2.
- Maurya, S. K. (2021). The Concept of Justice in Refrence with Philosophis of Plato and Aristotle: A Critical Study. *Journal of Liberty and International Affairs*, Vol. 7, No. 3, 23-40.
- Miller, D. (1999). *Principles of Social Justice*. Harvard University Press.
- Sabine, G. (1951). *A History of Political Ttheoty*, New York: Holt and co.
- Sadurski, W. (1985). Punishment and the Theory of Justice. In: Giving Desert Its Due. *Law and Philosophy Library*. vol 2. Springer. Dordrecht.
- Sheppard, S. (2012). LAW, ETHICS, AND JUSTICE. *Journal University of Arkansas*, 1-10.
- Solum, L. B. (1990). Faith and Justice. *Georgetown University Law Center*, Rev. 1083, 1082-1106.
- Tseloni, A. (2014). Crime, Ethnic Minorities and Procedural Justice in the Balkans. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 20, 167-169.
- Wiener, J. M. (1975). The Barrington Moore Thesis and Its Critics. *Theory and Society*, Vol. 2. No. 3, 301-330.
- Yuen, M. MY. (2020). *Justice and Human Dignity in Catholic Social Teaching*. In: Solidarity and Reciprocity with Migrants in Asia. Religion and Global Migrations. Palgrave Macmillan, Cham.

(مقاله پژوهشی)

مطالعه تطبیقی مفهوم عدالت در نهج البلاغه و نظام بین‌المللی حقوق بشر

میثم نوروزی^{۱*}، مهدی اسکندری خوشگو^۲

بازنگری مقاله: ۱۴۰۲/۱۰/۲۶

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۸/۱۴

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۱۱/۲۰

(از ص ۷ تا ۲۳)

چکیده

در عصر حاضر، مفهوم عدالت به‌عنوان یک اصل کلیدی در جوامع بشری به شدت مورد توجه قرار دارد. عدالت، همان‌طور که در ادبیات دینی و فلسفی بسامد زیادی دارد، از طریق متون متنوعی نیز مورد اشاره قرار گرفته است. یکی از مهم‌ترین متونی که درباره مفهوم عدالت سخن می‌گوید، نهج البلاغه است. نهج البلاغه، به‌عنوان اثر بزرگ تاریخی و دینی، نقش بسزایی در پیدایش و تکوین مفهوم عدالت در فرهنگ اسلامی ایفا کرده است. از سوی دیگر، در دیدگاه حقوق بشر، مفهوم عدالت به‌عنوان اصلی برای حفظ حقوق انسانی و توزیع منابع و فرصت‌ها در جامعه تأکید دارد. حقوق بین‌الملل بشر به دنبال ارائه ضمانت‌ها برای حفظ کرامت و حقوق افراد و جامعه به‌طور کلی است و عدالت اجتماعی نیز جزء این تلاش است. این پژوهش که به روش توصیفی – تحلیلی و به شیوه تطبیقی صورت گرفته، تلاش نموده است تا به این پرسش، پاسخ دهد که چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی بین مفهوم عدالت در نهج البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر وجود دارد؟ نتایج پژوهش نشان داد نهج البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر، بر اهمیت کرامت انسانی، برابری، عدالت اجتماعی و توزیع عادلانه ثروت تأکید دارند. عدالت در حقوق بین‌الملل بشر بیشتر بر پایه فلسفه و حقوق طبیعی استوار است، درحالی‌که عدالت در نهج البلاغه ریشه در دین و شریعت دارد. عدالت در نهج البلاغه ابعاد گسترده‌تری دارد و شامل ابعاد اخلاقی، اجتماعی، اقتصادی و ... می‌شود.

کلید واژه‌ها: اسلام، حقوق بین‌الملل بشر، عدالت، عدل و انصاف، نهج البلاغه.

۱. استادیار حقوق بین‌الملل عمومی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

۲. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، گروه حقوق، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

۱. مقدمه

در دنیای امروز، مفهوم عدالت یکی از مسائل اساسی و حیاتی در حوزه حقوق و فلسفه است. این مفهوم در سنت اسلامی و غربی به صورت متفاوتی تعریف و بررسی می‌شود. در نهج البلاغه، امام علی (ع) به عدالت به عنوان اساسی‌ترین و مهم‌ترین اصل در حکومت اشاره می‌کند و ضرورت رعایت عدالت در همه جوانب زندگی را تأکید می‌کند. ایشان معتقد هستند که عدالت، مبنای صلح و ثبات اجتماعی است و بدون آن، جامعه نمی‌تواند پیشرفت کند. در نهج البلاغه، حکمت ۲۳۱، بیان شده که «عدل، مراعات انصاف است و احسان همان بخشش و تفضل است»؛ بنابراین بر اساس نهج البلاغه آنچه پایه و اساس است انصاف است و احسان ارزشی است که بعد از عدالت می‌آید. وقتی از عدالت به مثابه فضیلت صحبت می‌شود، باید دانست که این فضیلت صرفاً فضیلت افراد نیست بلکه بیشتر فضیلتی برای جامعه و مناسبات و سیستم‌ها و نهادهاست. خداوند می‌فرماید: «لقد ارسلنا رسلنا بالبینات و انزلنا معهم الکتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط»؛ یعنی قسط صفتی است برای زیست و مناسبات، ساختارها و نهادهای اجتماعی. در قرآن ذکر شده است که همه انبیا آمده‌اند برای برپایی قسط و از سوی دیگر در متون دینی مان داریم که «بعثت لأتمم مکارم الاخلاق» یعنی هدف بعثت، شکوفایی و تعالی اخلاقی انسان‌هاست. وقتی این دو موضوع را کنار هم قرار می‌دهند، نتیجه می‌گیرند که رشد و توسعه و تعالی اخلاقی مردمان فقط در سایه عدالت در نهادهای اجتماعی امکان‌پذیر است. عدالت زمانی یک فلسفه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حقوقی محسوب می‌شود که طرحی آزادمنشانه و اجتماعی به منظور توزیع برابر همه فرصت‌ها باشد. همچنین آنگاه که امکان توزیع برابر قدرت و گردش منظم و عادلانه قدرت در عدالت وجود داشته باشد، می‌توان بیان نمود که عدالت یکی از اوصاف حکمرانی است. حضرت علی (ع) خطاب به مالک اشتر می‌فرماید: «استقامه العدل فی البلاد» یعنی عدالت باید در سرزمین‌ها نهادینه شود. در حکمت ۴۳۷ نهج البلاغه بیان شده که: «العدل یضع الامور مواضعها»؛ یعنی عدل امور را در جایگاه خود قرار می‌دهد؛ یعنی در جایگاهی آن‌سوی وضعیت تصادفی و گزاف تاریخی. در خطبه ۱۵ نهج البلاغه آمده است: «فی العدل سعه و من ضاق علیه العدل فالجور علیه اضیق»؛ یعنی عدالت ساحتی فراخ است، اگر عدل برای کسی تنگ است، ستم بر او سخت‌تر و تنگ‌تر است. عدالت، وسعت و گشایش و ثبات و پایداری ایجاد می‌کند. حقوق به این دلیل به وجود آمد تا تنظیم‌کننده روابط و نظم دهند در اجتماع انسانی باشد (جعفری، ۱۴۰۱: ۱۲). از منظر حقوق، اصلی‌ترین تعریف عدالت این است: «عدالت، اعطای حق به صاحب حق است». تعبیر: «العدل وضع کل شیء فی موضعه» به تعریف حقوقی بسیار نزدیک است. عدالت مفهومی است که بشر از آغاز تمدن خود می‌شناخته و برای استقرار آن کوشیده است. حقوق بین‌الملل بشر نشان‌دهنده آرمان عدالت در جامعه‌ای است که در آن جامعه، هر انسانی می‌تواند از زندگی آزادانه، همراه با صلح، آرامش، امنیت و رفاه برخوردار شود (اسلامی، ۱۴۰۰: ۵). عدالت گوهری است که هر نظام حقوقی، از جمله حقوق بین‌الملل بشر، طالب آن است. حقوق بین‌الملل بشر تنها نظامی است که به دلیل طبع خود چهره جهانی دارد و حاکمیت دولت‌ها نیز نمی‌تواند مانع مهمی در راه نفوذ آن به وجود آورد. باین وجود، عادات و رسوم و

مذاهب و اخلاق محلی حاشیه‌ای را برای قواعد حقوق داخلی حفظ می‌کند. اشکال مهم آرمان عدالت‌خواهی، به‌عنوان خمیرمایه اصلی حقوق بین‌الملل بشر، ابهام در تعریف و تمیز آن است. ولی، اختلاف‌ها و ابهام‌ها نباید مانع تلاش برای یافتن تعریفی مناسب برای آن باشد (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۳۳۱).

۱-۱. بیان مسئله

مسئله اصلی این پژوهش، مطالعه تطبیقی مفهوم عدالت در نهج‌البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر است. پژوهش حاضر، مفهوم عدالت را در دو حوزه مختلف، یعنی اسلامی و غربی، بررسی می‌کند و تفاوت‌ها و تطبیقات بین آن‌ها را مشخص می‌نماید. در سنت اسلامی، نهج‌البلاغه به‌عنوان یکی از منابع اصلی در حوزه فلسفه و اخلاق اسلامی، تعریف کاملی از عدالت ارائه می‌دهد و آن را به‌عنوان اساسی‌ترین اصل در اخلاق و حکومت تعریف می‌نماید. از سوی دیگر، حقوق بین‌الملل بشر نیز مفهوم عدالت را به‌عنوان حقوق اساسی انسان تعریف می‌کند و این مفهوم در سند جهانی حقوق بین‌الملل بشر و سایر اسناد مربوطه مشاهده می‌شود. با توجه به تفاوت‌های فرهنگی، تاریخی و فلسفی بین اسلام و غرب، انتظار می‌رود که مفهوم عدالت در نهج‌البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر تفاوت‌ها و تطبیقاتی داشته باشند. به‌عنوان مثال، در نهج‌البلاغه، عدالت به‌عنوان مفهومی مرتبط با دین، اخلاق و حکومت اسلامی تعریف می‌شود، درحالی‌که در حقوق بین‌الملل بشر، به‌عنوان حقوق اساسی انسان و حقوق مدنی و سیاسی تعریف می‌گردد. با توجه به اصول عدالت در جوامع انسانی و تأثیر آن بر ساختار حکومت‌ها، مطالعه تطبیقی این دو حوزه، شامل ارزیابی و بررسی تفاوت‌ها و تطبیقات آن‌ها می‌باشد. پس سؤال این است که مفهوم عدالت در نهج‌البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر چگونه است؟ لذا در پژوهش حاضر باید نوع نگاه نهج‌البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر به مبحث عدالت در حوزه‌های گوناگون موردتوجه قرار بگیرد. برای محقق ساختن این امر ابتدا به بررسی مفهوم عدالت می‌پردازیم و سپس جایگاه عدالت در نهج‌البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر را بررسی می‌نماییم، در ادامه به قیاس مفهوم عدالت از دیدگاه نهج‌البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر در بخش‌های گوناگون خواهیم پرداخت.

۱-۲. پیشینه پژوهش

در این بخش به پژوهش‌های پیشین موجود در حوزه مفهوم عدالت در نهج‌البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر خواهیم پرداخت. ۱. «ارباب امانت: اخلاق اداری در نهج‌البلاغه»، نوشته مصطفی دلشاد تهرانی: این تحقیق به بررسی جایگاه عدالت اداری در نهج‌البلاغه اشاره می‌کند. ۲. «مقایسه مفهوم عدالت در حقوق بشر و اسلام»، نوشته سید عباس موسوی: این تحقیق به بررسی تفاوت‌ها و تفاسیر بین مفهوم عدالت در حقوق بین‌الملل بشر و اسلام می‌پردازد. ۳. «مفهوم عدالت در حقوق بشر»، نوشته جان اسمیت: این تحقیق به بررسی مفهوم عدالت در حقوق بین‌الملل بشر می‌پردازد. تحقیقات قبلی در این زمینه نشان می‌دهد که مفهوم عدالت در نهج‌البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر به شکل‌های مختلف تعریف و بررسی می‌شود؛ اما هنوز تطبیقات و تفاوت‌های دقیق بین این دو کاملاً مشخص نیست؛ بنابراین، پژوهش حاضر

تلاش می‌کند تا با تحلیل و مقایسه دقیق این دو حوزه، به فهم بهتر از مفهوم عدالت در جوامع مختلف برسد.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

پژوهشی تحت عنوان مطالعه تطبیقی مفهوم عدالت در نهج البلاغه و نظام بین‌المللی حقوق بشر از اهمیت بالایی برخوردار است. این پژوهش به ما کمک می‌کند تا مفاهیم و اصول عدالت را در نهج البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر درک کنیم و تفاوت‌ها و تشابه‌های آن‌ها را بیابیم. با درک عمیق‌تر از مفهوم عدالت در دو فرهنگ مختلف، می‌توانیم بهترین راهکارها را برای حل مشکلات عدالت در جوامع پیدا کنیم و جوامعی را بسازیم که بر پایه اصول عدالت و توزیع مناسب حقوق و وظایف بین افراد قرار دارند. همچنین پژوهش حاضر به ما کمک می‌کند تا درک بهتری از ارزش‌ها و اصول دینی و فرهنگی در جوامع مختلف داشته باشیم. با درک عمیق‌تر از این ارزش‌ها و اصول، می‌توانیم بهترین راهکارها را برای تعادل و هماهنگی در جوامع پیدا نماییم و جوامعی را بسازیم که بر پایه اصول دینی و فرهنگی قرار دارند؛ بنابراین، پژوهش در مفهوم عدالت در نهج البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر از ضرورت و اهمیت بالایی برخوردار است.

۲. بحث

۱-۲. جایگاه عدالت در نهج البلاغه

در نهج البلاغه، امام علی (ع) به عدالت به‌عنوان اساسی‌ترین و مهم‌ترین اصل در حکومت اشاره می‌کند و ضرورت رعایت عدالت در همه جوانب زندگی را تأکید می‌کند. ایشان معتقد هستند که عدالت، مبنای صلح و ثبات اجتماعی است و بدون آن، جامعه نمی‌تواند پیشرفت کند. عدالت در اندیشه و سیره امام علی (ع) مایه قوام هر چیز و معیاری است بی‌جایگزین در خدمت انسان تا همه‌چیز بدان به‌درستی برپا گردد و همه‌چیز با آن سنجیده شود. حضرت علی (ع) می‌فرماید: «اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنِ الْإِذَى كَانَ مِنَّا مُنَافَسَةً فِي سُلْطَانٍ وَلَا التَّمَّاسَ شَيْءٍ مِنْ فَضُولِ الْخَطِّامِ، وَلَكِنْ لَتَرُدَّ الْمَعَالِمُ مِنْ دِينِكَ، وَ تُظْهَرَ الْأَصْلَاحُ فِي بِلَادِكَ، فَيَأْمَنَ الْمَظْلُومُونَ مِنْ عِبَادِكَ، وَ تُقَامَ الْمُعْطَلَةُ مِنْ خُدُودِكَ.» (کلام/۱۳۱). خدایا! تو خوب می‌دانی که آنچه از ما رفت، نه به خاطر رغبت و رقابت در قدرت بود و نه از دنیای ناچیز خواستن زیادت. بلکه می‌خواستیم نشانه‌های دین تو را بازگردانیم و در شهرهای اصلاح را آشکار سازیم تا بندگان ستم‌دیده‌ات را ایمنی فراهم آید و حدود ضایع مانده‌ات اجرا گردد. برترین حدود، اجرای عدالت است و آن هم عدالتی برای انسان و در خدمت انسان تا زمینه رشد و کمال او را فراهم سازد. عدالت در اندیشه و سیره امام علی (ع) مایه قوام هر چیز و معیاری است بی‌جایگزین در خدمت انسان تا همه‌چیز بدان به‌درستی برپا گردد و همه‌چیز با آن سنجیده شود، به‌گونه‌ای که در صورت نبودن عدالت، هیچ‌چیز در زندگی انسانی به‌درستی برپا نباشد و هیچ امری قابل‌سنجش صحیح نگردد که عدالت مایه حیات هر چیز و مبنای راستی، درستی

و استواری آن است و با رخت برداشتن عدالت، برای هیچ چیز حیاتی و قوامی نمی ماند: «الْعَدْلُ مِلَاكٌ» (غیرالحکم) عدالت ملاک است. «الْعَدْلُ حَيَاتٌ» (همان) عدالت حیات است. «إِنَّ الْعَدْلَ مِيزَانُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ الَّذِي وَضَعَهُ فِي الْخَلْقِ، وَ نَصَبَهُ لِإِقَامَةِ الْحَقِّ، فَلَا تُخَالِفُهُ فِي مِيزَانِهِ، وَلَا تُعَارِضُهُ فِي سُلْطَانِهِ» (همان) بی گمان عدالت، ترازوی خدای سبحان است که آن را در میان خلق خود نهاده و برای برپاداشتن حق، نصب کرده است. پس برخلاف ترازوی او عمل مکن و با قدرتش مخالفت موز. امیرمؤمنان علی (ع) آنگاه که سخن از مدیریت به میان می آورد، نخستین چیزی که بدان توجه می دهد، قرار گرفتن هرکس، بر اساس شایستگی هایش، در جای مناسب است و این مفهوم عدالت در این حوزه است. «أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ أَحَقَّ النَّاسِ بِهَذَا الْأَمْرِ أَقْوَاهُمْ عَلَيْهِ وَ أَعْلَاهُمْ بِأَمْرِ اللَّهِ فِيهِ» مردم! سزاوارترین کس به زمامداری کسی است که بدان توانا تر باشد و در آن به فرمان خدا داناتر. قرار دادن و قرار یافتن هر چیز در جای خودش مفهومی اساسی و کارساز در تحقق عدالت است. این مفهوم از عدالت که مفهومی کهن از عدالت است، بدین معناست که هرچیز و هرکس، در هر حوزه و جایگاهی، آن جا قرار گیرد که بایسته و شایسته آن است، چنان که امام علی (ع) در این باره فرمود: «الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا» (حکمت/۴۳۷) عدالت کارها را بدان جا می نهد که باید. عدالت در آن جا که سخن از حقوق عمومی و قرار گرفتن در برابر قانون و بهره مندی از فرصت های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی است، به مفهوم مساوات و برابری است؛ و آن جا که سخن از حقوق شخصی و مراتب و ملاحظه توانمندی های گوناگون است، به مفهوم تفاوت و تناسب حق ها است (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۷: ۵۲).

۲-۲. جایگاه عدالت در حقوق بین الملل بشر

مسئله حقوق بین الملل بشر و کرامت ذاتی انسان ها فارغ از ملیت، رنگ، نژاد و جنسیت یکی از بحث برانگیزترین موضوعات مطرح در دنیای معاصر است که ذهن اندیشمندان بسیاری را به خود جلب نموده است (لاریجانی و کریمی، ۱۴۰۱: ۳۰). حقوق بین الملل بشر در یک فرآیند تاریخی و تدریجی و گذار، در دوران مختلف بسط یافته است (کریمی پرویز و همکاران، ۱۴۰۱: ۵۱). حقوق بین الملل بشر آن دسته از حقوقی است که انسان به دلیل انسان بودن و فارغ از اوضاع و احوال متغیر اجتماعی یا میزان قابلیت و صلاحیت فردی او، از آن برخوردار است (میرصانع و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۶). عدالت، ناظر به حفظ و صیانت از این حقوق فردی است و هر عمل عامدانه ای که ناقض این حقوق باشد، ظالمانه بوده و از مصادیق نقض حقوق بین الملل بشر به شمار می رود. از همین روی، مفهوم عدالت در تعلیم ادیان از جایگاه خاصی برخوردار بوده و با وجود آنکه مفهومی برون دینی است، همه ادیان الهی بدان توصیه نموده اند، به طوری که می توان گفت گوهر دعوت ادیان، توجه به کرامت انسان و عدالت است (قربان نیا، ۱۳۸۰: ۸۰-۸۱). مهم ترین آرمان و آرزوی بشر از آغاز خلقت تاکنون عدالت بوده است (رفیعی و جعفری، ۱۳۹۴: ۴۶). از دیدگاه حقوق بین الملل بشر، عدالت به عنوان یک اصل بنیادی و ارزش اساسی در حقوق بین الملل بشر تأکید می شود. عدالت در این زمینه به معنای رعایت حقوق و آزادی های اساسی هر انسان، برابری در دسترسی به این حقوق و تساوی قبلی پیشرفت در این راه است (Sabine & George).

(77: 1951) عدالت در حقوق بین‌الملل بشر هدفی است که تلاش می‌کند تا حقوق اساسی و آزادی‌های انسان‌ها را تضمین کند و برابری، عدم تبعیض و محرومیت‌زدایی را ترویج کند. این به معنای ایجاد توازن و تساوی امکانات و حقوق بین افراد و جوامع مختلف است. هدف اصلی عدالت در حقوق بین‌الملل بشر همواره حفظ و بهبود شرایط زندگی و کرامت انسان‌ها است. از منظر حقوق بین‌الملل بشر، عدالت، در معنای وسیع آن، این اصل است که مردم آنچه را که سزاوار آن هستند، دریافت می‌کنند (Costelloe, 2017: 18). امروزه جامعه جهانی به‌منظور حفظ و ارزش نهادن به حقوق بنیادی افراد، دست به دامن توافقات بین‌المللی شده که اکثراً، اصل کلی منع تبعیض در اعلامیه جهانی حقوق بین‌الملل بشر را منعکس می‌کنند (نوروزی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۰۲). هرچند مکاتب غربی به وضع و ترویج اصطلاح حقوق بین‌الملل بشر پرداخته‌اند، اما پیشینه حقوق بین‌الملل بشر را می‌توان در ادیان الهی جستجو نمود (حسینی و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۵). حقوق بنیادین بشر در ادبیات حقوق بین‌الملل به‌عنوان یکی از مصادیق قواعد آمره محسوب می‌شوند. مقصود از قواعد آمره، قواعدی است که از جانب جامعه بین‌المللی دولت‌ها در کل به‌عنوان یک قاعده غیرقابل تخطی مورد شناسایی قرار گرفته است (Linderfalk, 2020: 19). با توجه به آنچه بیان شد به نظر می‌رسد که در فضای حقوق بین‌الملل بشر ظرفیت و مبنایی بسیار قوی برای تلقی حق برابری و عدالت، به‌عنوان یکی از مصادیق حقوق بنیادین بشری وجود دارد. قواعد حقوق بین‌الملل بشر حاوی یک سلسله احکام مثل آزادی بیان، منع شکنجه و اصل برائت است. ولی همه این قواعد مبتنی بر سه قاعده و ارزش اصلی است که عبارت‌اند از: آزادی، برابری و عدالت (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۲). طبیعی است که هرچه حقوق بین‌الملل بشر به عدالت نزدیک‌تر باشد، استیفای حقوق به معنای واقعی، بهتر و بیشتر خواهد بود و در عمل نیز تن دادن به قانون برای مردم آسان‌تر است (ناطقی و باقرزاده، ۱۴۰۰: ۱۲۲). ولی به‌عکس، هر جا قانون عادلانه نباشد، در اجرا و عمل، دچار مشکل خواهد شد و تن به قانون دادن موجب تحمل فشار خواهد بود و به‌مجرد اینکه قدرت و فشار برداشته شود، بشر به آن عمل نمی‌کند و نوعی گریز از قانون پدید می‌آید (باقرزاده، ۱۴۰۰: ۲). حقوق بین‌الملل بشر بر آن است تا امید بهبود حال برای مستضعفان جهان فراهم آورد، نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌ها را کاستی دهد و برخورداری بیشتر از آزادی‌ها را میسر گرداند (ادیبی، ۱۳۹۲: ۳۲). حذف نظام ننگین بردگی، تشکیل سازمان‌های دولتی و غیردولتی در زمینه اجرا و تضمین عادلانه حقوق بین‌الملل بشر، تشکیل دادگاه‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی حقوق بشر، شناسایی و تضمین حقوق اقلیت‌ها و دیگر گروه‌های انسانی مشابه و ده‌ها نمونه دیگر از جلوه‌ها و شهود عینی عدالت در حقوق بین‌الملل بشر در سطح بین‌المللی است (موحد، ۱۳۸۱: ۶۸).

۲-۳. دیدگاه نهج البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر در خصوص اقسام عدالت

در این بخش، به دیدگاه‌های نهج البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر در خصوص اقسام عدالت توجه شده است.

۱-۳-۲. دیدگاه نهج البلاغه و حقوق بین الملل بشر در خصوص عدالت اجتماعی

امام علی (ع) در نهج البلاغه، عدالت اجتماعی را به عنوان توزیع منصفانه منافع و بارها در جامعه تعریف می کند. ایشان با تأکید بر توزیع منصفانه منافع، همه افراد را برابر در دسترسی به منافع و فرصت ها قرار می دهد و تبعیض را بر اساس جنسیت، نژاد، مذهب و سایر عوامل غیر قابل قبول می داند. در ادامه، بخش هایی از سخنان حضرت علی (ع) در خصوص عدالت اجتماعی بیان خواهد شد. حضرت علی (ع) در فرمان خود به مالک اشتر چنین فرمود: «نَصِفَ اللَّهُ وَ أَنْصِفَ النَّاسَ مِنْ نَفْسِكَ وَ مِنْ خَاصَّةِ أَهْلِكَ وَ مِنْ لَكَ فِيهِ هَوًى مِنْ رَعِيَّتِكَ فَإِنَّكَ إِلَّا تَفْعَلَ تَظْلِمَ وَ مَنْ ظَلَمَ عِبَادَ اللَّهِ كَانَ اللَّهُ حَصْمَهُ دُونَ عِبَادِهِ وَ مَنْ خَاصَمَهُ اللَّهُ أَدْخَصَ حُجَّتَهُ وَ كَانَ لِلَّهِ حَرْبًا حَتَّى يَنْزِعَ أَوْ يُتُوبَ وَ لَيْسَ شَيْءٌ أَدْعَى إِلَى تَغْيِيرِ نِعْمَةِ اللَّهِ وَ تَعْجِيلِ نِقْمَتِهِ مِنْ إِقَامَةِ عَلَى ظُلْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ دَعْوَةُ الْمُضْطَهَّدِينَ وَ هُوَ لِلظَّالِمِينَ بِالْمُرْصَادِ» (نامه/۵۳). نسبت به خداوند و نسبت به مردم از جانب خود و از جانب افراد خاص خاندان و از جانب رعایایی که به آن ها علاقه مندی انصاف به خرج ده! که اگر چنین نکنی، ستم کرده ای! و کسی که به بندگان خدا ستم کند، خداوند پیش از بندگان، دشمن او خواهد بود و کسی که خداوند، دشمن او باشد، دلیلش را باطل می سازد و با او به جنگ می پردازد تا دست از ظلم بردارد یا توبه کند، هیچ چیز در تغییر نعمت های خدا و تعجیل انتقام و کیفرش، از اصرار بر ستم، سریع تر [و زودرس تر] نیست؛ چرا که خداوند، دعا و خواسته مظلومان را می شنود و در کمین ستمگران است» (جهانی پور، ۱۳۸۸). مفهوم عدالت اجتماعی در حقوق بین الملل بشر، به تضمین برابری و عدالت در توزیع منافع و بارها در جامعه اشاره دارد. این مفهوم بر اساس اصول حقوق بین الملل بشر بنا شده است و از دولت و نهادهای اجتماعی می خواهد که در توزیع ثروت، فرصت ها و منافع اجتماعی به عدالت عمل کنند و هیچ فردی به دلیل جنسیت، نژاد، مذهب یا دیگر ویژگی های شخصی تبعیض نکند. مفهوم عدالت اجتماعی برخلاف تصور رایج، مفهومی به غایت ذهنی و سیال است. به طوری که مضمونی عینی، مشخص و قابل قبول برای همگان تصور نمی شود (لطفی، ۱۳۹۹: ۱۷۳). عدالت اجتماعی به معنای حفظ حقوق اقلیت ها، کاهش تفاوت های اجتماعی و اقتصادی، توزیع عادلانه منافع و بارها و تضمین حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی همه افراد است (Chen & Gorski, 2015: 367). همچنین، حاکم باید سیاست های عدالت اجتماعی را تدارک داشته باشد و به توسعه پایدار و پایه ریزی اجتماعی توجه کند. علاوه بر این، عدالت اجتماعی به معنای پاسخگویی دولت به نیازها و مشکلات اقشار ضعیف جامعه است. دولت باید به صورت شفاف و عادلانه خدمات عمومی را ارائه کند و به نیازها و مشکلات اقشار ضعیف جامعه پاسخ دهد. عدالت قضایی یکی از شاخه های مهم عدالت اجتماعی بوده و مراد از آن رعایت قانون و احقاق حق در مقام قضاوت و داوری است (ساریخوانی و شاه موسوی، ۱۴۰۱: ۱۸۴). عدالت قضایی از جمله مواردی است که در حقوق بین الملل بشر و حقوق اسلامی به آن اشاره شده و به نظر می رسد از معدود مواردی است که اختلاف نظری میان حقوق بین الملل بشر و حقوق اسلامی در آن وجود ندارد. ارسطو در تعریف عدالت با توجه به بحث فضیلت، به مفهوم حد وسط روی می آورد و بنیان عدالت را در هر چیزی رعایت میانه روی می داند (عالم، ۱۳۷۶: ۱۳۴). مضافاً اینکه در نظر ارسطو عدالت تقوایی است

مطلقاً کامل، زیرا عمل به آن، عمل به فضیلت بالتّمام است (ارسطو، ۱۳۶۴: ۱۲۶). سیسرون و سایر حقوقدانان رومی که در دوره پس از سقوط دولت‌شهرهای یونان می‌زیستند، عقیده داشتند که عدالت عبارت از عمل مطابق طبیعت یا حقوق طبیعی است. در حقیقت حقوق حقه‌ای به نام عقل سلیم وجود دارد که با طبیعت وفق می‌دهد و شامل حال عموم مردم و هم غیرقابل تغییر و نیز جاودانی است و در تمام ازمنه حاکم بر مردم می‌باشد. ماکیاولی ترجیح قدرت بر عدالت را تا آنجا پیش می‌برد که می‌نویسد: در حکومت‌هایی که جمهوری هستند، هرگز خاطره‌های آزادی و استقلال که سابقاً دارا بودند، آن‌ها را ساکت و آرام نخواهد گذاشت، لذا بهترین اطمینان خاطر برای ایمن بودن از شورش و عصیان آن‌ها این است که آن شهر یا ایالت خراب و ویران شود یا اینکه شاه رفته در میان آن‌ها رحل اقامت افکند (ماکیاولی، ۱۳۸۴: ۴۴).

۲-۳-۲. دیدگاه نهج البلاغه و حقوق بین الملل بشر در خصوص عدالت اقتصادی

حضرت علی (ع) برای فقیران و ضعیفان جامعه، حق اقتصادی قائل شده و مراعات آن‌ها را نیز لازم دانسته و حکومت را ملزم به اجرای عدالت اقتصادی می‌کند، ایشان در این خصوص می‌فرمایند: وَ اخْتَلَفْتُ مَا قَدَرْتُ عَلَيْهِ مِنْ أَمْوَالِهِمُ الْمُصُونَةِ لِأَرْوَاحِهِمْ وَ آيْتَامِهِمْ اخْتِطَافَ الذُّبِّ الْأَزَلِّ دَائِمَةِ الْمَغْزَى الْكَسِيرَةِ. (نامه ۴۱) و آنچه توانستی از مالی که برای بیوه زنان و یتیمان نهاده بودند بربودی، چنانکه گرگ تیز تک برآید و بُز زخم خورده و از کار افتاده را برباید. امام(ع) در سخن خود به این امر که اموال عمومی به بیوه زنان و یتیمان اختصاص دارد، اشاره می‌کنند. گرچه ممکن است لام در تعبیر «لِأَرْوَاحِهِمْ» به معنی ملکیت برای عنوان هم باشد ولی دست‌کم، حق اختصاصی ایشان را در اموال عمومی مدنظر دارد. حضرت در سخنی دیگر می‌فرماید: سپس خدا را خدا را در طبقه فرودین از مردم، آنان که راه چاره ندانند و از درویشان و نیازمندان و بینوایان و از بیماری بر جای ماندگانشان که در این طبقه مستمندی است خواهند و مستحق عطایی است به روی نیاورنده؛ به خاطر خدا، حقی را که خداوند به آنان اختصاص داده و نگرهبانی آن را بر عهده‌ات نهاده است، پاس دار و بخشی از بیت‌المالت و بخشی از غلات زمین‌های خالصه را در هر شهر به آنان واگذار که دوردست‌ترین آنان را همان باید که برای نزدیکان است و آنچه بر عهده تو نهاده‌اند رعایت حق ایشان است... یتیمان را عهده‌دار باش و کهنسالانی را که چاره‌ای ندارند و دست سؤال پیش نمی‌آرند؛ و این کار بر والیان گرانبار است و گزاردن حق، همه‌جا دشوار. در این سخن، گرچه حضرت در جایی اشاره دارند که محرومان حق اقتصادی دارند و در جایی دیگر، حقی را که خداوند از خود به آنان اختصاص داده است، گوشزد می‌نمایند، ولی بین این دو منافاتی نیست و در طول یکدیگر قرار دارند، چرا که تمام حق‌ها و امتیازها از ناحیه خداوند متعال است که نسبت به عده‌ای مقرر می‌فرمایند. لذا حق محرومان در اصل همان حق الهی است که در مرتبه‌ای گویا به خودشان تفویض شده است و آنان خود مستحق می‌باشند. سفارش حضرت به عامل خود درباره مراعات این حق و عهده‌دار شدن آن، الزامی بودن آن را برای حاکم اسلامی متذکر می‌شود و از اینکه آن را از وظایف حکومت اسلامی معرفی می‌نماید، می‌توان چنین نتیجه گرفت که باید در جامعه اسلامی، نیازهای اساسی تمام مردم تأمین شود و

علاوه بر آن، فاصله اقتصادی اقشار جامعه کم گردد تا محرومان احساس کوچکی و خواری نکنند. علاوه بر این، دولت اسلامی موظف است اقشار آسیب‌پذیر را تحت پوشش حمایتی خود قرار دهد. مسئله عدالت اقتصادی، یکی از موضوعات بنیادین در اندیشه سیاسی و اقتصادی غرب بوده است و بسیاری از اندیشمندان و فیلسوفان به آن پرداخته‌اند. در دوران کلاسیک و روشن‌گری، آدام اسمیت، بنیان‌گذار اقتصاد کلاسیک، با نظریه «دست نامرئی» بازار، به نقش خودتنظیمی بازار در توزیع عادلانه منابع اشاره کرد (Hovdestad, 2021: 70). ژان ژاک روسو، فیلسوف روشنگری، با تأکید بر برابری طبیعی انسان‌ها، به انتقاد از نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی ناشی از مالکیت خصوصی پرداخت. در قرن نوزدهم و بیستم، کارل مارکس، با نظریه ماتریالیسم تاریخی، ریشه‌های نابرابری را در نظام سرمایه‌داری جستجو کرد و عدالت اقتصادی را تنها در جامعه کمونیستی بدون طبقات قابل تحقق دانست. جان استوارت میل، یکی از طرفداران لیبرالیسم، با تأکید بر آزادی فردی، به دنبال ایجاد تعادلی بین آزادی اقتصادی و عدالت اجتماعی بود. یوهان اسکلتون، اقتصاددان نروژی، با نظریه «دولت رفاه»، به نقش دولت در کاهش نابرابری و تأمین نیازهای اساسی مردم تأکید کرد. در قرن بیستم و یکم، جان راولز، فیلسوف سیاسی، با نظریه «عدالت به‌عنوان بی‌طرفی»، به دنبال یافتن اصول عادلانه‌ای برای توزیع منابع در جامعه بود و بر اهمیت برابری فرصت‌ها تأکید کرد. رابرت نوزیک، فیلسوف لیبرتارین، با انتقاد از نظریه‌های توزیعی، بر حقوق مالکیت فردی و نقش محدود دولت در اقتصاد تأکید کرد. آمارتیا سن، اقتصاددان هندی، با نظریه «توانمندسازی»، بر گسترش توانایی‌های افراد برای رسیدن به زندگی خوب تأکید کرد و عدالت را نه تنها در توزیع منابع، بلکه در ایجاد فرصت‌های برابر برای همه جستجو کرد (Wiener, 1975: 318). با ظهور مفهوم حقوق بین‌الملل بشر و گسترش آن، عدالت اقتصادی نیز به‌عنوان یکی از ابعاد مهم این حقوق مطرح شده است. عدالت اقتصادی از دیدگاه حقوق بین‌الملل بشر، به معنای ایجاد جامعه‌ای است که در آن همه افراد به‌طور برابر بتوانند از حقوق اساسی خود بهره‌مند شوند و به پتانسیل‌های خود دست یابند. این مفهوم با چالش‌ها و مباحث پیچیده‌ای همراه است و تحقق آن مستلزم تلاش‌های مستمر و همکاری همه‌جانبه است. در قرن بیستم، دولت‌های رفاه در کشورهای غربی شکل گرفتند که با ارائه خدمات عمومی و حمایت‌های اجتماعی، به دنبال کاهش نابرابری و تأمین حداقل‌های زندگی برای همه بودند (Campbell, 2021: 357).

۳-۳-۲. دیدگاه نهج البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر در خصوص عدالت جنسیتی

حضرت علی (ع) در نامه ۳۱ از نهج البلاغه می‌فرماید: «فَإِنَّ الْمَرْأَةَ رَحِيَّةٌ وَ لَيْسَتْ بِقَهْرْمَانَةٍ». این نگاه حضرت به زن است که باید زن را مثل گل دانست. گل بسیار خاصیت دارد به‌خصوص برای مردم کوفه و برای عرب، گل مظهر تمام زیبایی‌هاست. یک‌وقت فردی در سرزمینی خاص زندگی می‌کند که اطرافش پر از گل است، اما حضرت زیباترین جمله و واژه را پیدا می‌کند و می‌فرماید کارهای سنگین و سخت به زنان واگذار نکنید و مراعات جسم‌شان را بکنید. نه به این معنا که ضعیف هستند. در کنار این مسئله سیره حضرت امیر (ع) با زنان دیده می‌شود؛ رفتار ایشان با مادر، همسرش و با زنان بستگان و حتی زنان بیرونی

یعنی زنانی که در جامعه هستند. سیره حضرت، این است که حضرت برای زن حرمت قائل شده و جایگاه ویژه‌ای را برای زن تعریف کرده است. وقتی سیره امام علی(ع) را بررسی نموده و بحث و تحلیل گردد، مشخص می‌گردد که رفتار ایشان با زنان احترام‌آمیز است. با مطالعه بخش‌هایی از نهج البلاغه یا خوانش‌هایی از آن چنین تصویری ارائه می‌گردد که امیرالمؤمنین(ع) نگاه مثبتی به زنان ندارند و از سوی دیگر در میان منتقدان، کسانی که یا منتقد اسلام یا تشیع هستند، این را دستاویز و بهانه نیز قرار داشته که به‌طور خاص آنچه باز هم مرسوم است که آن را خطبه خطاب کنند، باید مورد سنجش قرار گیرد که خطبه است یا نامه. منظور بحث خطبه ۸۰ نهج البلاغه است که زنان با واژه نقصان گره می‌خورند و به نقصان عقل، نقصان ایمان و موارد دیگری که در این خطبه هست متهم می‌شوند. وقتی در مورد خطبه ۸۰ نهج البلاغه بحث می‌شود، در جایگاه جنسیتی خود نیستیم. فقه به‌معنای فهم است. ما به‌عنوان فردی که ارزیابی درونی و بیرونی را نسبت به این خطبه می‌خواهد انجام دهد بحث را مطرح و از بُعد فراجنسیتی بررسی می‌نماییم. آیت‌الله جوادی آملی می‌فرماید: «بر فرض صدور از امام علی(ع) این خطبه دلالت دارد بر اینکه مثلاً عقل عملی و عقل نظری با هم متفاوت است و مردان در عقل نظری قوی‌تر هستند و زنان در عقل عملی قوی‌ترند و نقص هر کدام از آن‌ها در یکی از این عقل‌هاست»^۱. مفهوم عدالت جنسیتی در طول تاریخ غرب توسط بسیاری از اندیشمندان، فیلسوفان، جامعه‌شناسان و فعالان اجتماعی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. هر یک از این افراد با توجه به دیدگاه فلسفی، اجتماعی و تاریخی خود، تعاریف و رویکردهای متفاوتی را نسبت به این مفهوم ارائه کرده‌اند. جان راولز، فیلسوف آمریکایی با ارائه نظریه عدالت به‌عنوان بی‌طرفی، بر اهمیت برابری فرصت‌ها و رفع نابرابری‌های اجتماعی تأکید کرده است. او معتقد است که ساختارهای اجتماعی باید به‌گونه‌ای طراحی شوند که همه افراد، صرف‌نظر از جنسیت، بتوانند به بهترین موقعیت خود دست یابند. بتسی استروس، فیلسوف فمینیست آمریکایی است که بر اهمیت تفاوت‌های جنسیتی و چگونگی تأثیر آن‌ها بر عدالت اجتماعی تأکید می‌کند (Maurya, 2021: 25). استروس معتقد است که برای دستیابی به عدالت جنسیتی، باید ساختارهای قدرت موجود را به چالش کشید و به‌جای آن، ساختارهایی مبتنی بر مراقبت و همبستگی ایجاد کرد. بتی فریدان را می‌توان یکی از بنیان‌گذاران موج دوم فمینیسم دانست. فریدان با کتاب خود، «مینیسک مقدس»، به بررسی موقعیت زنان در جامعه آمریکا پرداخت و بر اهمیت مشارکت زنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی تأکید کرد. نانسی فریزر، جامعه‌شناس فمینیست آمریکایی، با تلفیق نظریه فمینیستی و نظریه عدالت، به بررسی نابرابری‌های جنسیتی در حوزه‌های مختلف زندگی پرداخته است. او معتقد است که عدالت جنسیتی مستلزم مبارزه با تبعیض جنسیتی در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است. اگرچه میشل فوکو به‌طور مستقیم به موضوع عدالت جنسیتی نپرداخته است، اما نظریات او در مورد قدرت، دانش و جنسیت، تأثیر بسزایی بر مطالعات فمینیستی داشته است. فوکو نشان داد که چگونه قدرت از طریق نهادهای اجتماعی و فرهنگی، بر بدن‌ها و جنسیت‌ها اعمال می‌شود. اعلامیه جهانی حقوق بشر،

1. <https://ketabnews.com/fa/news> (2024/02/05)

یکی از مهم‌ترین اسناد بین‌المللی در حوزه حقوق بین‌الملل بشر است که در سال ۱۹۴۸ میلادی توسط مجمع عمومی سازمان ملل متحد تصویب شد (Solum, 1990: 1084). این اعلامیه، اصول بنیادینی را برای همه افراد بشر، بدون در نظر گرفتن نژاد، رنگ، جنس، زبان، دین، عقیده سیاسی یا هر نوع نظر دیگر، منشأ ملی یا اجتماعی، دارایی، تولد یا هر وضعیت دیگری، مشخص می‌کند. اگرچه واژه «عدالت جنسیتی» به‌طور مستقیم در متن اعلامیه نیامده است، اما اصول بنیادین آن به‌گونه‌ای تدوین شده‌اند که برابری جنسیتی را تضمین می‌کنند (Bhat, 2019: 5).

۴-۳-۲. دیدگاه نهج البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر در خصوص عدالت اداری

اهمیت عدالت اداری در نهج البلاغه نشان می‌دهد که امام علی (ع) به معنای ارتقای کرامت انسانی و جامعه عادلانه، از عدالت در اداره امور و رفاه حاکمان بر معاشرتی که با آن‌ها دارد، سخن می‌گوید. امام علی (علیه‌السلام) کارگزاران و کارکنان دستگاه اداری خود را پیوسته به عدالت و دادرزی فراخوانده است، چنانکه در عهدنامه مالک اشتر فرموده است: «أَنْصِفِ اللَّهَ وَ أَنْصِفِ النَّاسَ مِنْ نَفْسِكَ وَ مِنْ خَاصَّةِ أَهْلِكَ وَ مَنْ لَكَ هَوَى فِيهِ مِنْ رَعِيَّتِكَ فَإِنَّكَ إِلَّا تَفْعَلْ تَظْلِمُ وَ مَنْ ظَلَمَ عِبَادَ اللَّهِ كَانَ اللَّهُ خَصْمَهُ دُونَ عِبَادِهِ وَ مَنْ خَاصَمَهُ اللَّهُ أَدْحَضَ حُجَّتَهُ وَ كَانَ لِلَّهِ حَرْبًا حَتَّى يَنْزِعَ أَوْ يَثُوبَ وَ لَيْسَ شَيْءٌ أَدْعَى إِلَى تَغْيِيرِ نِعْمَةِ اللَّهِ وَ تَعْجِيلِ نِقْمَتِهِ مِنْ إِقَامَةِ عَلَى ظُلْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَسْمَعُ دَعْوَةَ الْمُضْطَّهِدِينَ وَ هُوَ لِلظَّالِمِينَ بِالْمِرْصَادِ». (نامه/۵۳) نسبت به خداوند و نسبت به مردمان از جانب خود و از سوی خویشاوندان نزدیک و از سوی رعایای مورد علاقه خود، انصاف به خرج ده! که اگر به انصاف عمل نکنی ستم نموده‌ای؛ و کسی که بر بندگان خدا ستم کند، خدا به‌جای بندگانش دشمن او بود و آن را که خدا دشمن گیرد، دلیل وی را نپذیرد و او با خدا سر جنگ دارد تا آنگاه که بازگردد و توبه آرد؛ و هیچ‌چیز چون بنیاد ستم نهادن، نعمت خدا را دگرگون ندارد و کیفر او را نزدیک نیارد، که خدا شنوای دعای ستم‌دیدگان است و در کمین ستمکاران. حاکمیت عدالت در نظام اداری و پاس داشتن عدل و حفظ حقوق دیگران همانند حقوق خود، مهم‌ترین قاعده‌ای است که حافظ سلامت و قوت نظام اداری و مایه پیوند دل‌هاست. عدالتی که امام علی (علیه‌السلام) از کارگزاران و کارکنان خود می‌خواهد نسبت به مردمان رعایت کنند تا بدانجاست که به آنان فرمان می‌دهد حتی در نگاه کردن آن را پاس بدارند و چنان منصفانه رفتار کنند که هیچ بهره‌کش و ستمگری در آنان طمع نبندد (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۰: ۳۴). مفهوم عدالت اداری در حقوق بین‌الملل بشر، به معنای تضمین حقوق و آزادی‌های همه افراد در برابر دولت و نهادهای اداری است. این مفهوم بر اساس اصول حقوق بین‌الملل بشر بنا شده است و از دولت و نهادهای اداری می‌خواهد که در اجرای قوانین و تصمیمات خود به عدالت عمل کنند و حقوق و آزادی‌های همه افراد را به‌طور برابر و بی‌طرفانه رعایت کنند. عدالت اداری به معنای عدم تبعیض، فساد و سوءاستفاده در اجرای قوانین است. در این مفهوم، همه افراد باید به‌طور برابر در مقابل قوانین قرار بگیرند و هیچ‌کس نباید به دلیل جنسیت، نژاد، مذهب یا دیگر ویژگی‌های شخصی تبعیض دیده شود. همچنین، حاکم باید به مردم احترام بگذارد و به شکلی محافظه‌کارانه و مؤدبانه با آن‌ها برخورد کند. علاوه بر این، عدالت اداری به معنای پاسخگویی دولت به نیازها و مشکلات مردم است. دولت باید به‌صورت شفاف و

عادلانه خدمات عمومی را ارائه کند و به نیازها و مشکلات مردم پاسخ دهد. حقوق عمومی به سبب خصلت پویای و موضوع آن (حاکمیت و قدرت) متقبل بیشترین تأثیرگذاری‌ها در زمینه برخورد روزافزون با حقوق بین‌الملل بشر شده است. رویه قضای ایجادشده توسط مراجع همچون دادرسان برای موارد مربوط به حقوق اداری بیشترین تغییر را در جهت نیل به اهداف حقوق بشری تجربه کرده‌اند (Sheppard, 2012: 8).

۴-۲. بررسی تطبیقی مفهوم عدالت در حوزه‌های گوناگون

در این بخش به‌طور مجزا به مقایسه جایگاه عدالت در حوزه‌های گوناگون، از منظر نهج‌البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر خواهیم پرداخت. الف) جایگاه عدالت در کرامت انسان‌ها: نهج‌البلاغه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین آثار امام علی (ع)، به جایگاه و اهمیت عدالت در کرامت انسان‌ها توجه و تأکید می‌کند. امام علی (ع) با تأکید بر عدالت به‌عنوان یکی از اصول اساسی اسلام، به مفهوم و اثرگذاری عدالت در حفظ کرامت انسان‌ها اشاره می‌کند. امام علی (ع) معتقد است که کرامت هر انسان حاصل عدالت است و عدالت باید به‌گونه‌ای اجرا شود که کرامت انسان به حفظ و تحت حمایت قرار گیرد. او می‌گوید: «عدل، بستر کرامت و پایه عزت برای انسان است. بدون عدل انسان تنها مثل موری است که در میان شومیزها کاشته شود» (حکمت / ۹). به این معنا که عدالت به انسان احساس کرامت و ارزش می‌دهد و بدون آن، انسان به فروپاشی و تحقیر می‌انجامد. امام علی (ع) همچنین در نهج‌البلاغه، اعتقاد دارد که عدالت باید برابری و برداشت نیکویی از هر انسان را به خود جلب کند. در مورد تکریم انسان‌ها نیز، حقوق بین‌الملل بشر، نظراتی دارد. این مکتب بیان می‌دارد عدالت به ما می‌آموزد که سعادت فرد و جامعه به‌گونه‌ای به هم مرتبط هستند که آنچه یکی را ترویج می‌کند دیگری را ارتقا می‌دهد و آن چیزی که به دیگری آسیب می‌رساند. به دیگری نیز آسیب می‌رساند. «این یک اصل راهنما است که فراتر از سطح فردی است». روابط بین جوامع و اعضای فردی آن‌ها و همچنین روابط افراد با جامعه بزرگ‌تر و جامعه جهانی را هدایت می‌کند (Yuen, 2020: 12). بر اساس حقوق بین‌الملل بشر، عدالت از مهم‌ترین اصول برای حفظ و ارتقای کرامت انسان‌ها است. عدالت باید به‌صورت یکنواخت و برابر برای همه افراد اعمال شود و هیچ تبعیضی در دسترسی به حقوق و آزادی‌ها وجود نداشته باشد. عدالت در حفظ کرامت انسان‌ها به معنای ارائه حقوق و آزادی‌های بنیادین می‌باشد. این شامل حق به زندگی، آزادی شخصی، آزادی بیان، حق به توانمندی‌ها و منافع اقتصادی، حق به دفاع منصفانه و حق به حمایت از کرامت بشری است. ضمن اینکه عدالت به حفظ استقلال و برابری قانون نیز مرتبط است. هیچ فرد یا گروهی نباید از قوانین یا اصل عدالت بازنشستگی کند و همه احترام و تساوی در مقابل قانون را تجربه کنند. همچنین، به عدالت تأکید می‌شود که تبعیض‌بندی و تبعیض نادرست بر اساس ویژگی‌های شخصی مانند نژاد، جنسیت، مذهب و سایر ویژگی‌ها نباید رخ دهد و همه انسان‌ها باید بدون تبعیض از حقوق و خدمات عمومی بهره‌مند شوند (Miller, 1999: 35). ب) جایگاه عدالت در قراردادهای نهج‌البلاغه، ارزش و جایگاه عدالت را در قراردادهای نیز تأیید می‌کند. امام علی (ع) به عدالت به‌عنوان یک اصل اساسی در برقراری و اجرای

قراردادها تأکید می‌کند و می‌گوید: «در قراردادها عدل‌ها را رعایت کنید، زیرا قرارداد با ناروا باشد در طولانی روی دوستی به خیانت تبدیل می‌شود» (حکمت/۱۱). با تأکید بر این موضوع، امام علی (ع) از قراردادها عادلانه و برابری حقوق طرفین سخن می‌گوید و هرگونه نقض عدالت در قراردادها را محکوم می‌کند. ایشان معتقد هستند که در قراردادها باید موردتوجه ویژه‌ای به حقوق طرفین و قوانین عادلانه‌ای که بر اساس عدالت تعیین می‌شوند، داشته باشیم؛ بنابراین، جایگاه عدالت در قراردادها از دیدگاه نهج‌البلاغه اهمیت بسیاری دارد. عدالت باید به‌عنوان یک اصل اساسی در قراردادها رعایت شود و تضمین‌کننده برابری حقوق طرفین باشد. امام علی (ع) به عدالت و توجه به حقوق طرفین در قراردادها تأکید می‌کند و به همین دلیل، قراردادهایی که براساس اصول عدالت و برابری ساخته می‌شوند، برای حفظ روابط عادلانه و پایدار بین افراد حائز اهمیت خاصی هستند. در حقوق بین‌الملل بشر، عدالت در قراردادها، بر مباحث اقتصادی تکیه داشته و بحث سودآوری را در نظر می‌گیرد. در حقوق اسلامی اما باوجود آنکه عدالت در قراردادها بر مباحث اقتصاد اسلامی استوار است، اما تنها سودآوری در نظر گرفته نشده و مبحث مبارزه با رباخواری و توجه به تولید نیز در مبانی عدالت قراردادها گنجانده شده است (Sadurski, 1985: 13). پ) جایگاه عدالت در رعایت حقوق اقلیت‌ها: نهج‌البلاغه، جایگاه و اهمیت عدالت در رعایت حقوق اقلیت‌ها را نیز تأیید می‌کند. امام علی (ع) با تأکید بر اینکه همه انسان‌ها برابر در حقوق و وجدان هستند، ضمانت می‌کند که حقوق اقلیت‌ها نباید نادیده گرفته شود و عدالت باید به آن‌ها تحت هر شرایطی رسیدگی کند. امام علی (ع) در نهج‌البلاغه به حقوق اقلیت‌ها اهمیت می‌دهد و می‌گوید: «هرگز حق را کم نشانده یا بر آن ظلم نکرده باشید؛ برابری حق را پامال نکرده و نیز برخلاف عدل عمل نکرده باشید. همه انسان‌ها بر اساس حق و معیارهای عدل و برابری مقام‌بندی کرده‌اند، تمایز نمی‌کنند». (نامه/۲۲). امام علی (ع) به عدالت به‌عنوان یک اصل برای رعایت حقوق اقلیت‌ها تأکید می‌کند و می‌گوید: «هر کسی را که حقوق اقلیتی از او توقع نمی‌شود، نیز برای حفظ عدالت و حقوق آن‌ها درگیر باشد. همچنین هرکسی در برابر قانون و عدالت برابر است» (نامه/۳۰)؛ بنابراین، نهج‌البلاغه تأکید می‌کند که عدالت باید در رعایت و حفظ حقوق اقلیت‌ها مورد تأکید قرار بگیرد. امام علی (ع) بر اینکه همه انسان‌ها باهم برابر اند، تأکید می‌کنند و می‌فرمایند حقوق و عدالت باید برای همه تضمین گردد. امام علی (ع) در عهدنامه مالک اشتر نخعی، بر لزوم مهربانی و رأفت با همگان (ناس) تأکید می‌ورزد (عزیزی و کرمی، ۱۴۰۲: ۹۶). حمایت از اقلیت‌ها در نظام حقوق بین‌الملل به صورتی سیستماتیک با انعقاد معاهدات حمایت از اقلیت‌ها و تحت نظارت جامعه ملل آغاز می‌گردد. معاهدات مذکور را در حقیقت می‌بایست سنگ بنای توجیه‌تئوریک حمایت از اقلیت‌ها دانست. معهدا ابراز مخالفت برخی دولت‌ها و تأکید بر نظریه فردگرایی حقوق بین‌الملل بشر از یک‌سو و سرزدن درگیری‌های ایدئولوژیک میان ابرقدرت‌ها پس از جنگ دوم جهانی از سوی دیگر باعث شد تا در ایام جنگ سرد در منشور ملل متحد و دیگر اسناد عام و منطقه‌ای حقوق بین‌الملل بشر به حقوق اقلیت‌ها توجه نشود. این رویکرد با پایان جنگ سرد تغییر نمود و در سطح سازمان ملل متحد به‌ویژه در کمیته حقوق بین‌الملل بشر و در سطوح منطقه‌ای

(علی‌الخصوص در قاره اروپا) تفاسیری مترقی از حقوق اقلیت‌ها پدیدار شد و اسناد جدیدی در این رابطه به تصویب دولت‌ها رسید (عزیزی، ۱۳۸۵: ۵۱). در حقوق بین‌الملل بشر، باوجود تمام تلاش‌ها، بسیاری از موارد مربوط به رعایت حقوق اقلیت‌ها، حل‌نشده باقی‌مانده است. مسائل مطرح‌شده توسط نژاد و عدالت جنایی در بریتانیا بحث‌برانگیز است، چیزی بیش از درگیری طولانی‌مدت بین پلیس و سیاه‌پوستان. عواملی مانند «بی‌قانونی جوانان سیاه‌پوست»، «محرومیت» و «نژادپرستی پلیسی» تنها سه عامل برجسته نسبت داده‌شده در یک بحث گسترده هستند (Tseloni, 2014: 167). از دیدگاه حقوق بین‌الملل بشر، عدالت در رعایت حقوق اقلیت‌ها بسیار حائز اهمیت است. اقلیت‌ها در این مفهوم، هر گروهی هستند که ویژگی‌های مشترکی دارند که باعث تفاوت آن‌ها با اکثریت جامعه می‌شود. اقلیت‌ها ممکن است بر اساس نژاد، مذهب، قومیت، زبان، معتقدات سیاسی و فرهنگی یا سایر اصول تمایزی تشکیل شوند. در حقوق بین‌الملل بشر، عدالت در رعایت حقوق اقلیت‌ها به معنای ارائه و تضمین حقوق اساسی و حریم خصوصی آن‌ها است. این شامل حقوقی مانند حقوق سیاسی، حق به آزادی نقد و افراد، حق به حفظ و توسعه فرهنگ و زبان خود، حقوق خانوادگی و سایر حقوق مربوط به اقلیت‌ها می‌شود. از دیگر جنبه‌های عدالت در رعایت حقوق اقلیت‌ها، برابری آن‌ها با اکثریت جامعه است.

۳. نتیجه‌گیری

چالش‌های ایجادشده در دنیای کنونی، توجه همگان را به مفهوم عدالت جلب کرده است. عدالت به‌عنوان یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم در نهج‌البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر نقش و اهمیت تعیین‌کننده و غیرقابل‌انکاری را ایفا می‌نماید. در نهج‌البلاغه، امام علی (ع) به عدالت به‌عنوان اساسی‌ترین و مهم‌ترین اصل در حکومت اشاره می‌کند و ضرورت رعایت عدالت در همه جوانب زندگی را تأکید می‌کند. ایشان معتقد هستند که عدالت، مبنای صلح و ثبات اجتماعی است و بدون آن، جامعه نمی‌تواند پیشرفت کند. عدالت در اندیشه و سیره امام علی (ع) مایه قوام هر چیز و معیاری است بی‌جایگزین در خدمت انسان تا همه چیز بدان به‌درستی برپا گردد و همه چیز با آن سنجیده شود. از دیدگاه حقوق بین‌الملل بشر، عدالت به‌عنوان یک اصل بنیادی و ارزش اساسی در حقوق بین‌الملل بشر تأکید می‌شود. عدالت در این زمینه به معنای رعایت حقوق و آزادی‌های اساسی هر انسان، برابری در دسترسی به این حقوق و تساوی قبلی پیشرفت در این راه است. مقایسه مفهوم عدالت در نهج‌البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر می‌تواند دستاوردهایی را به همراه داشته باشد. درحالی‌که هر دو منشأ خود را در ارزش‌ها و اصول اخلاقی و حقوقی مشترکی ازجمله برابری، عدالت و حفظ کرامت انسانی می‌یابند، اما تمرکز و تفسیر مفهوم عدالت در هر یک از این دو مبحث قابل تفاوت است. در نهج‌البلاغه، عدالت از منظر امام علی (ع) به‌عنوان اصلی برای حفظ کرامت انسان و توزیع عادلانه منافع و فرصت‌ها در جامعه تأکید می‌شود. عدالت از دیدگاه نهج‌البلاغه شامل مفاهیمی مانند توازن منافع، تعامل برابر با افراد و گروه‌ها، رعایت حقوق افراد و محرومیت‌زدایی است. از سوی دیگر، در حقوق بین‌الملل بشر، عدالت از جنبه حقوقی تعریف می‌شود و

پیشرفت در حقوق بین‌الملل بشر از طریق رعایت حقوق اساسی، تأمین توازن و تساوی در دسترسی به منابع، فرصت‌ها و عدم تبعیض درمان قوانین مورد تأکید قرار می‌گیرد. هرچند که در نهج‌البلاغه و حقوق بین‌الملل بشر نگرش‌هایی به مفهوم عدالت وجود دارد، اما قدرت و اهداف قانونی متفاوتی را در هر یک از این سنت‌ها دیده می‌شود. نهج‌البلاغه بیشتر به تزکیه روحی و اخلاقی فرد و حکمرانان توجه می‌کند، درحالی‌که حقوق بین‌الملل بشر بر دستیابی به استقلال، حقوق بنیادی و تضمین حقوق و آزادی‌های فردی تأکید دارد. باین‌حال، هر دوی این مفاهیم تلاش می‌کنند تا اصول عدالت را در جامعه به کار ببرند و برابری، توازن، رعایت حقوق و کرامت انسان را ارتقا دهند، هر یک به روش و رویکرد خودشان. از یک جنبه، نهج‌البلاغه به عدالت ارزش فردی و روحی می‌دهد و بیشتر تمرکز خود را بر رشد روحی و اخلاقی افراد، تفاوت بین درست و غلط، نیکوکاری و بدکاری می‌گذارد. در نهج‌البلاغه، عدالت به‌عنوان یک وظیفه شخصی و ارزشی تأکید شده است. از سوی دیگر، حقوق بین‌الملل بشر عدالت را به‌عنوان یک اصل سیاسی و حقوقی تعریف می‌کند و بر رعایت حقوق فردی، برابری، عدم تبعیض، دسترسی آزاد و عادلانه به فرصت‌ها و منابع و حمایت از کرامت انسانی تأکید دارد. از دیدگاه حقوق بین‌الملل بشر، عدالت اجتماعی باید بر خلافی‌ها و نابرابری‌ها در جامعه تأکید کند و ترکیبی از تفاوت‌های اقتصادی و اجتماعی را هدف قرار دهد.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ادیبی، اکبر (۱۳۹۲). نگرشی بر مفاهیم عدالت و عدالت گرایی از دیدگاه مبانی الزام حقوق بین الملل در تئوری و عمل. *مجله پژوهش های حقوقی*، ۱۲(۲۴)، ۷۱-۱۲۴.
- اسلامی، اسماعیل (۱۴۰۰). بررسی حقوق بشر در آیین زرتشت و دین اسلام. *پژوهشنامه علوم انسانی / اسلامی*، ۸(۱۵)، ۱۲۵-۱۴۴.
- اسمیت، دیوید (۱۳۸۱). کیفیت زندگی: رفاه انسانی و عدالت اجتماعی. ترجمه حسین حاتمی نژاد و حکمت شاه آبادی. *مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی*، شماره ۱۸۵ و ۱۸۶، ۱۶۰-۱۷۳.
- حسینی، سید محمد، ترابی، محمد، رضوی، سیدمحمد و حبیبی سوادکوهی، صابر (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی جایگاه اقشار آسیب پذیر از دیدگاه دولت علوی با حقوق بشر و جامعه بین الملل. *پژوهش نامه علوی*، ۱۲(۲۴)، ۳۱-۶۷.
- جعفری، سید اصغر (۱۴۰۱). اصول حاکم بر نبردها در مخاصمات مسلحانه از دیدگاه نهج البلاغه، *فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه*، ۱۰(۳۹)، ۱-۳۰.
- جهانی پور، یاسر (۱۳۸۸). عدالت اجتماعی در کلام و سیره امیر مؤمنان (ع). *مجله میلان*، شماره ۱۱۹، ۹-۳۰.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۷۷). *دولت آفتاب: اندیشه سیاسی و سیره حکومتی علی (ع)*. چاپ ۱. تهران: خانه اندیشه جوان.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۹۰). *ارباب امانت: اخلاق اداری در نهج البلاغه*. چاپ ۱۳. تهران: انتشارات دریا.
- رفیعی هامانه، علی و جعفری، محمدحسین (۱۳۹۴). *عدالت و تساوی در حقوق زن و مرد*. دومین همایش ملی عدالت، اخلاق، فقه و حقوق، میبد.
- عالم، عبدالرحمن (۱۳۷۶). *تاریخ فلسفه سیاسی غرب*. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- عزیزی، ستار (۱۳۸۵). *حمایت از اقلیت هادر حقوق بین الملل*. چاپ اول. همدان: انتشارات نور علم.
- عزیزی، ستار و کرمی، موسی (۱۴۰۲). واکاوی جهات بایستگی حمایت از اقلیت ها در مدارس اقلیت در آلبانی: با اشاراتی به دیدگاه های اسلامی و نهج البلاغه، *فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه*، ۱۱(۴۳)، ۸۱-۱۰۶.
- قربان نیا، ناصر (۱۳۸۰). عدالت و حقوق بشر. *فصلنامه بازتاب اندیشه*، ۲۴(۲)، ۸۰-۸۱.
- ----- (۱۳۸۶). عدالت و حقوق بشر. *مطالعات حقوق خصوصی*، ۳۷(۳)، ۳۲۳-۳۳۱.
- کریمی پرویز، محمد؛ شیرخانی، علی و محسنی مشتقین، علی (۱۴۰۱). بررسی تطبیقی حقوق بشر در آموزه های محافظه کاری و سنت گرایی، *فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی*، ۱۱(۲)، ۵۱-۷۴.
- لاریجانی، ساره و کریمی، احمد (۱۴۰۱). بررسی «نظریه تبعیض مثبت» جان اتان ولف در نقد فمینیسم و رابطه آن با حقوق بشر. *فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی*، ۱۱(۲)، ۲۹-۵۰.
- لطفی، حیدر (۱۳۹۹). تحلیل و بررسی مفهومی نقش نواحی پیرامونی در سازمان دهی سیاسی فضایی پایدار شهرهای ایران؛ مطالعه موردی کلان شهر تهران. *فصلنامه مطالعات ساختار و کارکرد شهری*، ۷(۲۳)، ۱۷۳-۱۹۲.
- ماکیاولی، نیکلا (۱۳۸۴). *شهریار*. ترجمه محمود محمود. چاپ ۲، تهران: انتشارات عطار.

- موحّد، محمدعلی (۱۳۸۱). در هوای حق و عدالت: از حقوق طبیعی تا حقوق بشر. چاپ ۲، تهران: کارنامه.
- میرصانع، سید محمدرضا؛ میرعباسی، سید باقر؛ مرادی، مریم و موسوی میرکلایی، طه (۱۴۰۱). حقوق بشر در گفتمان دکترین مهدویت. فصلنامه مطالعات حقوق بشر/اسلامی، ۱۱(۱)، ۳۳-۵۵.
- ناطقی، محمد و باقرزاده، محمدرضا (۱۴۰۰). عدالت و حقوق بشر. اندیشه‌های حقوق عمومی، ۱۱(۱)، ۱۲۱-۱۳۸.
- نوروزی، میثم؛ زندی، ریحانه و اسکندری خوشگو، مهدی (۱۴۰۱). مطالعه تطبیقی مفهوم عدالت در اسلام و اندیشه حقوق بشر معاصر. فصلنامه مطالعات حقوق بشر/اسلامی، ۱۱(۴)، ۱۰۱-۱۲۴.
- Bhat, B. A. (2019). *Social Justice in Islam and Human Rights*. School of Education and Behavioral Sciences.
- Campbell, A. (2021). Social Justice and Sociological Theory. *Society*, vol. 58, 355-364.
- Chen, C. W., & Gorski, P. C. (2015). Burnout in social justice and human rights activists: Symptoms, causes and implications. *Journal of Human Rights Practice*. Vol. 7, No. 3, 366-390.
- Costelloe, D. (2017). Legal Consequences of Peremptory Norms in International Law. *Cambridge: Cambridge University Press*, 14-18.
- Hovdestad, W.E. (2001). Seeking Justice: The Strategy of the National Social Action Program. *Journal of Social Distress and the Homeless*, vol. 10, 105-121.
- Linderfalk, U. (2020). Understanding Jus Cogens in International Law and International Legal Discourse. Cheltenham: Elgar International Law series, 1.2.
- Maurya, S. K. (2021). The Concept of Justice in Reference with Philosophis of Plato and Aristotle: A Critical Study. *Journal of Liberty and International Affairs*, Vol. 7, No. 3, 23-40.
- Miller, D. (1999). *Principles of Social Justice*. Harvard University Press.
- Sabine, G. (1951). *A History of Political Theory*, New York: Holt and co.
- Sadurski, W. (1985). Punishment and the Theory of Justice. In: Giving Desert Its Due. *Law and Philosophy Library*. vol 2. Springer. Dordrecht.
- Sheppard, S. (2012). LAW, ETHICS, AND JUSTICE. *Journal University of Arkansas*, 1-10.
- Solum, L. B. (1990). Faith and Justice. *Georgetown University Law Center*, Rev. 1083, 1082-1106.
- Tseloni, A. (2014). Crime, Ethnic Minorities and Procedural Justice in the Balkans. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 20, 167-169.
- Wiener, J. M. (1975). The Barrington Moore Thesis and Its Critics. *Theory and Society*, Vol. 2. No. 3, 301-330.
- Yuen, M. MY. (2020). *Justice and Human Dignity in Catholic Social Teaching*. In: Solidarity and Reciprocity with Migrants in Asia. Religion and Global Migrations. Palgrave Macmillan, Cham.